

28. 2. 2018

ЗАХТЕВ
ЗА ДАВАЊЕ САГЛАСНОСТИ НА ИЗВЕШТАЈ О ПРЕДЛОГУ ТЕМЕ
ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Шифра за идентификацију дисертације _____

Шифра УДК¹ (бројчано) 821.163.41.09"19"(043.3)

СТРУЧНОМ ВЕЋУ ЗА ДРУШТВЕНО-ХУМАНИСТИЧКЕ НАУКЕ
УНИВЕРЗИТЕТА У КРАГУЈЕВЦУ

Молим да у складу са чл. 30 Закона о високом образовању и чл. 128 Статута Универзитета дате сагласност на извештај комисије о оцени теме докторске дисертације:

Назив дисертације: *Меланхолија у српској књижевности 20. века*

Научна област УДК (текст): **српска књижевност**

Ментор (име и презиме, звање) др **Часлав Николић, ванредни професор**

(Навести пет потпуних референци за радове ментора из уже научне или уметничке области из које је тема дисертације

2011. Часлав Николић, „Идеја државе у политичким текстовима Милоша Црњанског: *Идеје 1934/1935.*”, *Књижевна историја*, број XLIII 143/144, Београд, 2011, 305–315. [ISSN 0350-6428 = Књижевна историја, УДК 821.163.41.09 Црњански М., COBISS 184265228] M24

2014. Dušan Živković, Časlav Nikolić, „Moderne mitološke transformacije v pesničkem ciklusu *Odisej Gregorja Strniše*”, *Slavistična revija*, Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana, 4/2014, 607–619. [ISSN 0350-6894, UDC: 821.163.6.091, COBISS 761092] M23

2017. Никола Бубања, Часлав Николић, „Параславистичке студије: интерпункција, Дан и Црњански – љубав без генеративности”, *Српски језик: студије српске и словенске*, број XXII, Београд, 2017, 281–293. [ISSN 0354-9259 УДК 821.111.08 Дан Ц. 821.163.41.08 Црњански М. DOI 10.18485/sj.2017.22.1.17] M24

2010. Часлав Николић, „Еденски врт *Времена чуда*“, *Наслеђе*, број 14/2, темат: *Књижевност и лудило*, ФИЛУМ, Крагујевац, 2010, 181–194. [ISSN 1820-1768 = Наслеђе (Крагујевац), УДК 821.163.41.09-31 Пекић Б., COBISS 172233996] M51

2011. Часлав Николић, „Историја и моћ приповедања у *Другој књизи Сеоба* Милоша Црњанског“, *Наслеђе*, број 17, ФИЛУМ, Крагујевац, 2011, 325-336. [ISSN 1820-1768 = Наслеђе (Крагујевац), УДК 821.163.41-31.09 Црњански М., COBISS 514037422] M51

2012. Часлав Николић, „Историја, говор, култура: сведочанство трауме у роману *Травничка хроника Иве Андрића*“, 41. међународни научни састанак слависта у Вукове дане, *Иво Андрић у српској и европској књижевности*, Филолошки факултет, МСЦ, Београд, 2012, 563–571. [ISBN 978-86-6153-085-2, УДК 821.163.41 – 31.09:323, COBISS 193082124] M51

2013. Часлав Николић, „Идентитет песме Милана Ракића“, 42. међународни научни састанак слависта у Вукове дане, *Развојни токови српске поезије*, Филолошки факултет, МСЦ, Београд, 2013, 359-366. [ISSN 0351-9066, УДК 821.163.41-14.09 Ракић М., COBISS 518090596] M51

2016. Часлав Николић, „Унутрашње путовање ка радикалној другости: Музика у филмовима Дејвида Линча и *Роман о Лондону* Милоша Црњанског“,

¹ УДК - Универзална децимална класификација (налази се у библиотеци сваког факултета)

Наслеђе, 33, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац, 2016, стр. 223-235.
(УДК 78:791 Lynch D. 821.163.41-31.09 Crnjanski M. / ISSN 1820-1768 = Наслеђе
(Крагујевац) / COBISS.SR-ID 115085068) M51

Кратко образложение теме (до 100 речи)

Предмет истраживања у дисертацији јесте меланхолија у српској књижевности 20. века. Корпус представљају репрезентативна дела и аутори књижевности српске модерне, авангарде и модернизма. Истраживање треба да покаже сродности и разлике између ауторских поетика, као и сродности и разлике између књижевних епоха у којима се меланхолија активира као тема и као осећајност. Циљ дисертације је да идентификује услове настанка и манифестације меланхоличних стања у књижевним текстовима – у њиховом језику, у поступцима, у јунацима, као и у самој поетици. Значај дисертације огледа се у откривању неиспитаних слојева у текстовима српске књижевности и у откривању нових модела тумачења оних дела у вези с којима већ постоји традиција тумачења.

ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ

Презиме и име кандидата: **Марија Пантовић**

Назив завршеног факултета: **Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу**

Одсек, група, смер: **Српски језик и књижевност**

Година дипломирања: 2013.

Назив магистарског рада, односно докторског студијског програма: **Докторске студије Језик и књижевност** (модул: Књижевност)

Научно подручје: **Филолошке науке** (наука о књижевности)

Година одбране:

Факултет и место: **Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу**

Број публикованих радова: (навести референце за три најважнија рада кандидата из у же научне области из које је тема дисертације

1. 2016. „Антисексуалност и меланхолија *Друге књиге Сеоба* Милоша Црњанског”, *Савремена проучавања језика и књижевности: зборник радова са VII научног скупа младих филолога Србије*, Књ. 2, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац, 2016, Крагујевац, 2017, 8/2, стр. 323–333. (УДК 821.163.41-31.09, ISBN 978-86-85991-87-5) M63
2. 2016. „Persona dramatis у драми *Маска* Милоша Црњанског”, *Липар*, часопис за књижевност, језик, уметност и културу, Крагујевац, 2016, број 60, стр. 63–85. [УДК 821.163.41-2-09, ISSN 1450-8338] M53
3. 2017. „Меланхолија у *Беспућу Вељка Милићевића*”, *Наслеђе*, број 38, стр. 225–245. [УДК 821.163.41-31.09, ISSN 1820-1768] M51

Назив и седиште организације у којој је кандидат запослен: **Државни универзитет у Новом Пазару**

Радно место: **Сарадник у Научно-истраживачком институту Државног универзитета у Новом Пазару.**

**ПОТВРЂУЈЕМО ДА КАНДИДАТ ИСПУЊАВА УСЛОВЕ УТВРЂЕНЕ ЧЛ. 30 ЗАКОНА
О ВИСОКОМ ОБРАЗОВАЊУ И ЧЛ. 128 СТАТУТА УНИВЕРЗИТЕТА
У КРАГУЈЕВЦУ**

У прилогу вам достављамо:

- Извештај Комисије о оцени теме;
- Одлуку научно-наставног већа факултета о одобравању теме за израду докторске дисертације.

Крагујевац
(место и датум)
28. 1. 2018. god.

Декан Филолошко-уметничког факултета

A handwritten signature in blue ink, appearing to read "Radomir Tomić".

Радомир Томић, редовни професор

ПРИМЉЕНО: 17.01.2018			
Орг.јед.	Број	Прилог	Вредност
01	114		

**НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ ОДСЕКА ЗА ФИЛОЛОГИЈУ
ФИЛОЛОШКО-УМЕТНИЧКОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРЗИТЕТА У КРАГУЈЕВЦУ**

Наставно-научно веће Одсека за филологију Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу на седници одржаној 13. новембра 2017. године (одлука број 01-4673) предложило нас је, а Веће за друштвено-хуманистичке науке Универзитета у Крагујевцу на седници одржаној 13. децембра 2017. године (одлука број IV-02-1123/17) именовало у Комисију за оцену подобности теме за израду докторске дисертације *Меланхолија у српској књижевности 20. века* кандидаткиње **Марије Пантовић**. Имамо част да, после увида у образложение предложене теме и у библиографију кандидаткиње, Наставно-научном већу Одсека за филологију Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу поднесемо следећи

ИЗВЕШТАЈ

1. Кратка биографија кандидаткиње

Марија Пантовић рођена је 1991. године у Новом Пазару. Основне студије српског језика и књижевности завршила је на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу, јуна 2013. године. Мастер студије у оквиру програма Српска књижевност и језик завршила је 2014. године на Државном универзитету у Новом Пазару. На Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу похађа докторске студије (трећа година, модул: књижевност), у оквиру којих стиче теоријско и аналитичко знање и оспособљава се за самостални научно-истраживачки рад и примену стеченог знања. Ангажована је као сарадник у НИИ Државног универзитета у Новом Пазару. Поље научног интересовања: српска књижевност 20. века, пре свега фигура меланхолије у делима Милоша Црњанског, Иве Андрића, Данила Киша, Борислава Пекића, Вељка Милићевића и Милутина Ускоковића.

2. Наслов, предмет и хипотезе докторске дисертације

За израду докторске дисертације кандидаткиња Марија Пантовић предложила је тему *Меланхолија у српској књижевности 20. века*. Излажући у Образложењу концепт свога рада, на којем би се заснивало елаборирање предложене теме, за предмет своје дисертације кандидаткиња одређује проблем меланхолије у српској књижевности 20. века, обухватајући период од модерне до постмодернизма. Број аутора и опсег корпуса, као и жанровска разноврсност корпуса, омогућавају да се меланхолија опсервира у ширем хоризонту српске књижевности и у њеном сложенијем жанровском изразу – у роману, приповеци и драми. Истраживање је управљено трима епохама, како би се меланхоличност испитала у различитим поетичким формацијама, при чему и особене поетике

појединачних аутора претпостављају предметни потенцијал. Истраживање треба да покаже разлике између ауторских поетика, као и разлике између књижевних епоха у којима се меланхолија активира као тема и као осећајност. На општем нивоу, циљ дисертације претпоставља уочавање меланхоличних стања, како психичких тако и физичких, у различитим семиолошким кодовима. Меланхолија се испољава у разноликим дескриптивним средствима, у просторно-пејзажним моделима и у предметним изборима. Психолошка растројеност јунака имплицира физичку, те јунаци перципирају свет на нов начин. Меланхоличност преобликује стварност у знаку негативитета, па владајућа осећајност постаје она која ограничава јунака или која је са јунаком у директном сукобу. Истраживање настоји да покаже у којим тачкама долази до расцела између јединке и система, те који су узроци и последице меланхоличног стања.

Полазећи од модерне, као раздобља у којем се појављују дела са наглашеним меланхоличким предметима, истраживање се усредређује на јунаке који исклизавају из стварности као димензије одговарајуће за живот. Милутин Ускоковић образује причу о стварности која је немогућно место за живот. Ускоковићев *Чедомир Илић* живи између тежње да се укорени и немогућности да то и оствари. Укоренити се за Гавру Ђаковића, главног јунака романа *Беспуће* Вељка Милићевића, првенствено значи вратити се коренима, но узглобљење није могућно. Први светски рат утискује се као трауматично искуство у поетику нових аутора. Ратне и послератне околности директно одређују појаву меланхолије у романима и приповеткама авангардних аутора. Већ са Станиславом Винавером отпочиње програмски бунт и прекид са традицијом у формалном и семантичком смислу. Милош Црњански ће свој суматраизам имплицитно уградити у *Сеобе* кроз сан Исаковића о Русији, као о далеком/идеалном пределу. Међуратна књижевност у стваралачки хоризонт изводи и радикализује фигуру трагања, које се јавља као реакција на постојеће незадовољство. Меланхолична осећања настају у процепу између жеље да се премости граница и свести о узглобљености у одређеном систему. Иво Андрић ће у приповеци „Мустафа Маџар” приказати меланхоличног јунака чија борба против света истовремено значи борбу за опстанак у апсолутно дехуманизованом свету. Меланхоличност се образује у усамљености јунака, у њиховој негацији позитивних принципа, што омогућава да се Мустафа Маџар и Гавре Ђаковић посматрају као јунаци у узалудној потрази са изгубљеним спокојем.

Друга књига *Сеоба* и *Роман о Лондону* Милоша Црњанског претпостављају меланхоличне субјекте после Другог светског рата, чије су путање линије губитка идентитета. Рјепнин и Павле Исакович јесу послератни јунаци који одлазе како би пронашли спокој на другом месту. Међутим, оба јунака постају меланхолици у оној мери у којој се друго којему теже показује и као немогуће и као несрећа. Ратне и послератне околности као генератори меланхолије указују су у Кишовом роману *Башта пепео*, као и у роману *Како упокојити вампира* Борислава Пекића. Централно питање послератних јунака може гласити: како упокојити прошлост? У присуству прошлости кроз текстуалне трагове, предмете и сећања, негдашње околности онемогућавају јунацима да бивствују у садашњости. Меланхоличност се испољава кроз психичку растројеност те и халуцинације Рутковског, кроз укидање сексуалне жеље Исаковића, кроз свест Рјепнина да нада постаје безнађе. На основу оцртаног корпуса могућно је испитивати тему меланхолије и хронолошки и преко пралалела између временски и просторно удаљених јунака и регистара.

Разматрајући проблем меланхолије од Аристотела до Фројда, могућно је одредити теоријске репрезенте меланхоличних стања. Још од Хипократских списка, о меланхолији се говори у вези са црном жучи, која представља принцип разарања

психичког и физичког устаљеног, не-меланхоличног склада. (Старобински 1996: 8–4) Нарушеном равнотежом отпочиње процес презентовања меланхоличних стања на различитим нивоима. Теоријски увиди, од Аристотела, преко Кристеве, Преоа, Старобинског, Хамваша до Фројда и Фукоа омогућавају да се фигура меланхолије разазна у жанровски различитим облицима. Такође, жанровска разноврсност подразумева и вишедимензионалан проблемски потенцијал, омогућавајући да се књижевност посматра у кореспонденцији са историјом, психологијом, медицином, архитектуром. Интердисциплинарно проучавање отвара нов приступ делима српске књижевности 20. века.

Меланхолија се значењски испољава као медицинска дијагноза или, пак, као извесно стање психе и тела, којег појединац неретко није свестан. Проговор јунака и дискурс приповедача омогућавају препознавање нарушене равнотеже те и рашчитавање текстуалних кодова меланхолије. Стога се о меланхолији може говорити као о медицински установљеној болести, али и као о (не)свесном стању појединца који је условљен тематско-мотивском структуром текста. По Волфу Лепенизу, „меланхолија је стање психе“ (Лепениз 1985: 148). Управо објекат жеље јесте принцип који нарушава склад субјекта, будући да је за објекат психички везан. На тај начин отвара се и проблем смрти која означавајући крај са неким/нечим, истовремено претпоставља почетак меланхоличних стања у субјектима који се са смрћу суочавају. Психичка растројеност у меланхолији испољава се и кроз тело као негацију живота. Често долази до нарушавања сексуалне жеље или до потпуног губитка исте, што проблем меланхолије чини веома комплексним, будући да је циљ одредити да ли је меланхолија узрок или, пак, последица одређених стања. Романи, приповетке, али и драме, могу вешто маскирати меланхолике допуштајући да централно место у наративу заузме исход меланхолије. Процес рашчитавања извесних семантичких кључева отвара нам перспективу другости у тексту. Другост се јавља у расцепу између *шта ја јесам* и *ко ја желим да будем*. Такве примере расцепа, не тек у јунацима већ и у структури света, предочава Милош Црњански у роману *Сеобе*, у драми *Маска*, а посебно у роману *Друга књига Сеоба*. На микроплану, где су репрезенти меланхолије појединци, уочљиви су, на почетку 20. века, Гавре Ђаковић и Чедомир Илић, као јунаци у којима се провиде неки елементи потоњих књижевно разуђених визија меланхоличних стања.

Будући да је меланхолија са становишта медицине и психоанализе истражена на различитим нивоима, дисертација кандидаткиње Пантовић указаће на тачке сутицања књижевности и других семиолошких система, који, посматрани кроз кључ меланхолије, постају такође њени репрезенти. Зашто су, на пример, у роману *Башта пепео* послужавник и плафон средства саопштавања сродних психичких растројстава и какве се узрочно-последичне везе јављају између деструкције јунака и околности у којима се налазе. Тежиште истраживања биће, стога, посматрање појединачног у односу на Друго, као темељне супротности, која у субјекту нарушава психо-физички склад. Однос појединачно/опште те и отпор јединке према систему открива нам и Борислав Пекић у роману *Како упокојити вампира*. Теоријским истраживањима могуће је изоловати проблем меланхолије и посматрати је као јединствену појаву, која, иако сродна, диференција је у односу на осећања жалости, депресије и туге. Проблем меланхолије постаје утолико комплекснији што претпоставља сложене тематско-мотивске, просторне, временске, психолошке и физичке односе према одређеној другости, наспрам које се субјекат успоставља као тачка отпора.

У расцепу између нормативног система и индивидуалне жеље, препознаје се рађање меланхоличног стања. Проблем меланхолије посебно је одређен односом субјекта према Другом, који је објекат жеље. Психодинамичке теорије омогућавају да се меланхолик не посматра једино као изолована, медицински болесна фигура, већ као нова могућност у рашчитавању књижевних визија. Стога је циљ дисертације да меланхолију посматра и на оним нивоима текста на којим она није остварена експлицитно, већ се њено рађање или постојање скрива, посредује, маскира. Андрићева приповетка „Мустафа Маџар” привидно представља причу о негативном јунаку, као што је Гавре Ђаковић привидно тек рефлектор негативитета живота. Истраживање, међутим, настоји да дубински осветли јунаке Андрићеве приповетке и Милићевићевог романа тако што ће одговорити на питање зашто извесне слике оптерећују два јунака, како их те слике конституишу, неповратно мењају, те зашто је путања одласка/повратка темељна не тек за физичко, већ пре свега за психолошко кретање ликова. Бела Хамваш сматра да меланхолија није болест, већ спознаја апстрактне и конкретне болести у свету. (Хамваш 1996: 80) Меланхолија је једна од везивних нити српске књижевности 20. века, јер дела различитих поетичких момената – нпр. *Беспуће*, „Мустафа Маџар” и *Друга књига Сеоба* – одређује иста мисао, идеја епохалног карактера: „А зло побеђује” (Црњански 2002а: 207). Као што и ликове темељно одређује меланхолична свест, која је, према Зорану Милутиновићу, недвосмилена: „[...] ја сам ништа [...]” (Милутиновић 2007: 89)

Као основне **хипотезе** истраживања, кандидаткиња Марија Пантовић износи оне претпоставке које су кључне да би се остварио своеобухватни приступ проблему меланхолије у стваралаштву аутора од српске модерне до почетка постмодернизма у српској књижевности. Истраживање ће, наиме, бити спроведено у оквирима следећих хипотеза:

- Меланхолија представља знак болести, јер је искуство нарушавања психичког и физичког склада у субјекту. Још од увођења појма *црне жучи* Старобински упућује на црну супстанцу која нарушава природно стање желудачних сокова човека. Меланхолија је знак физичких промена, па је за истраживање важно испитати примере кризе принципа сексуалности или, паč, примере појаве пренаглашене сексуалне жеље. Испитивање меланхолије као фигуре болести омогућава да се спроведе компаративна анализа међу јунацима и текстовима трију формација.
- Меланхолија је гносеолошки функционална болест: „У једном случају је беспосленост испод нивоа спољашње свести, у другом – изнад њега.” (Килбански и др. 1985: 85) Парадоксално, док делује против природне равнотеже, доводећи до психолошких промена, истовремено даје увид у слику сопства и света која није до тада спозната. Бела Хамваш скренуо је пажњу на нови смисао који меланхолик открива долазећи, посредством свог стања, до стечишта Психе. У истраживању психа постаје централни код који омогућава да се одреди однос текста и контекста.
- Меланхолик се отцепљује од система: што је заправо и нужно, како би дошло до расцепа у тексту и препознавања неизреченог које је врло често кључ одређених за разумевање текста пресудних фигурација.
- Фрагментарност модерног субјекта и модернистичког текста у вези је са избором меланхолије као стања, које „самствено није обједињена психолошка целина, него је сложај неинтегрисаних представа и доживљаја и оно постоји кроз своје односе са другим самствима

- (особама) и реалношћу која је сама фрагментисана.” (Златановић 2008: 87) Психичка растројеност између хтења и могућности, отпора и система, налази упориште у меланхолији као посебном стању психе и тела – централним местима отпора субјекта према тексту.
- Нарушавање граница видљивог текста, појављивање белина, недоречености, прекида, недовршености, сугерише жељу меланхолика да премости границе сопствених могућности, али и свест о немоћи, ограничености, поразу. Још је Невен Јурица указао на појам узалудности која се у меланхолији открива, што ће омогућити да се одређени ликови обележени знаком негативитета осветле из перспективе меланхоличне негативности која ликовима управља.
  - Присуство меланхолије актуализује везу видљивог и невидљивог, представљеног и непредстављивог у књижевном тексту. Откривање меланхоличних стања неретко је изведено кроз поглед јунака у предметно окружење, које не представља објективни свет по себи, већ представља оспољашњење одређених скривених позиција у психи, души, бићу јунака. Рефлексија јунака потказује њихово психолошко стање, те су стога нпр. описи природе која умире или предмета који пропадају важни јер указују на психолошке и онтологичке компоненте субјеката који су за дате пределе/предмете везани.
  - Меланхолија у књижевности јавља се као последица везе литерарног и друштвено-историјског: „Уочавање утицаја културе, друштва и језика постаје битна ставка у савременим тумачењима субјекта” (Јовановић 2009: 65) Јунаци су нужно смештени у одређени историјски и социјални тренутак што је и узрок меланхоличног стања психе.

3. Подобност кандидаткиње

Поред тога што је успешно завршила другу годину (четврти семестар) Докторских студија из књижевности и тиме стекла неопходне услове за пријаву докторске дисертације, Марија Пантовић до сада је објавила следеће радове:

1. „Антисексуалност и меланхолија *Друге књиге Сеоба* Милоша Црњанског”, *Савремена проучавања језика и књижевности: зборник радова са VII научног скупа младих филолога Србије*, Књ. 2, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац, 2016, Крагујевац, 2017, 8/2, стр. 323–333. [УДК 821.163.41-31.09, ISBN 978-86-85991-87-5] **M63**
2. „Persona dramatis у драми *Маска* Милоша Црњанског”, *Липар*, часопис за књижевност, језик, уметност и културу, Крагујевац, 2016, број 60, стр. 63–85. [УДК 821.163.41-2-09, ISSN 1450-8338] **M53**
3. „Одбрана традиције кроз фолклорни образац летописа Перунових потомака Десанке Максимовић”, *Липар*, часопис за књижевност, језик, уметност и културу, Крагујевац, 2017, број 62, стр. 97–111. [УДК 821.163.41-14.09, ISSN 1450-8338] **M53**
4. „Меланхолија у *Беспућу Вељка Милићевића*”, *Наслеђе*, Крагујевац, број 38, стр. 225–245 [УДК 821.163.41-31.09, ISSN 1820-1768] **M51**

5. „Истражни дискурс у роману *Како упокојити вампира* Борислава Пекића”, Зборник радова *Србијстика данас*, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, 2017. (рад је прихваћен за штампу и у процесу је објављивања) **Некатегоризован зборник**

Поред објављивања научних радова, Марија Пантовић је учествовала на једном националном и два међународна научна скупа. Наведени радови су у директној и индиректној вези са предметом докторске дисертације кандидаткиње. У означеним радовима кандидаткиња демонстрира добро познавање српске књижевности 20. века, пре свега оних јединица у широком хоризонту савремене српске литературе које су станице конфигурације и предмета ове дисертације – меланхолије. Уз то, у радовима које је досад написала и објавила, Марија Пантовић показује темељитост у сабирању теоријских знања, методолошку прецизност, а нарочиту спретност и луцидност исказује у тумачењу дела из корпуса српске књижевности. Захваљујући одликама показаним у научним радовима и на научним конференцијама, кандидаткиња испуњава научне услове за пријаву теме докторске дисертације.

4. Преглед стања у подручју истраживања

Проблем меланхолије можемо пратити већ од Хипократских списка (*Corpus Hippocraticum*), при чему се најстарији пример меланхолије налази у спису „О ваздуху, води и положајима места”, који је, како наводи Хејмут Флашар, најстарији део хипократске збирке. Наведени део збирке настао је још у последњој трећини петог века. Већ је Хипократ у *Афоризмима* истакао како меланхолично стање настаје услед туге која траје дуже време. Меланхолија, као комплексна болест, претпоставља психичко и физичко нарушување равнотеже, при чему се Хипократ најпре задржава на појму црне жучи, дефинишући је као „мрачну супстанцу која нагриза, што дословно значи меланхолија” (Старобински 1996: 8). О вези душе и тела говори и Аристотел, истичући да промене душевног расположења, имплицирају телесне, и обратно: „Тако ето чини ми се и да су све промјене душе срцба, благост, страх, сажаљење, надаље радост те љубав и мржња у вези с тијелом; јер код свега тога судјелује и тијело” (Аристотел 1939: 109). Од индивидуалног психо-физичког склопа зависи и понашање јединке, што омогућава да се и у истраживању меланхолије у српској књижевности примене различити методи и теоријске перспективе.

Хипократ је црну жуч сматрао једном од природних лучевина тела, при чему квантитет било које лучевине може негативно утицати на људско тело. Уколико једна лучевина доминира, долази до различитих болести, од којих је једна и меланхолија. Постоје четири квалитета лучевине (суво, влажно, топло и хладно), који су повезани са четири елемента (вода, ваздух, земља и ватра). Хипократски спис меланхолију доводи у везу са земљом, са предстарачким добом и јесени као „опасним добом у које црна жуч има највећу снагу” (Старобински 1996: 9). Старобински успоставља и симболчину везу између црне жучи и црне боје, истичући црно као ознаку за ноћ, смрт и апсолут негативитета. Марсилио Фићино наставља проучавање меланхолије позивајући се на Аристотела, који сматра да су сви људи, посебно успешни у некој области, меланхолици. Фићино успоставља

однос црне жучи и психолошког презентовања њеног дејства у зависности од степена топлоте. Учинак црне жучи зависи од топлоте те „на највишем степену топлоте, црна жуч чини човека смелим до крајњих граница, тј сировим; охлађена до краја она кукавицу чини крајње страшљивим; у различитим степенима између хладног и топлог, утиче на човека на различите начине[...]” (Фићино 1969: 53).

Медицина се оријентише на различите методе лечења, при чему је подједнако важна и алтернативна медицина која на прво место ставља бильку кукурека, као исцелитеља црне жучи. Међутим, различити начини лечења меланхолије повезују се истим становиштем у тачки дијагностиковања – меланхолија напада главу, а симптоми потичу из stomaka. Стога се страх и стрепња појављују као прва осећања оболеле јединке услед телесних промена које се не могу јасно дефинисати. Поред соматских начина лечења, проналазимо и настојања филозофа, најпре Сенеке, да кроз поуке и савете излечи оболелог. Сенека ће прописивати одређено понашање меланхолику, истичући да је за равнотежу тела неопходно најпре успоставити равнотежу ритмова природе и личних обавеза и задовољства. На сличан начин говори и Гете у *Истини и поезији* залажући се за узајамни однос између човека и света који га окружује. Насупрот томе, уколико је свет пун задовољства, но човек у истим не учествује, живот се неминовно доживљава као празан простор, лишен радости.

У досадашњим истраживањима меланхоличког комплекса пажња је, на различите начине, усмеравана ка физичкој неравнотежи која се, затим, транспонује и на психичку. Проучаваоци меланхоличних стања психичко растројство доводе у везу са различитим узроцима. Хилдегарда из Бингена, појаву меланхолије повезује са прародитељским грехом. Према мишљењу наведене монахиње из Бингена, целокупне људске болести долазе од флегме које се у телу настањује падом из Раја. Будући да је човек падом одабрао савез са земљом као злом, нужне су појаве зла, јер људско је тело извор отровних семена: „Та меланхолија је природна код сваког човека услед првог ћавољег кушања, зато што је човек прекршио Божију заповест када је појео јабуку” (1969: 58). За истраживање које ће, у оквиру докторске дисертације, кандидаткиња Марија Пантовић спровести од посебне је важности Хилдегардино проучавање односа мушкица према жени. Наиме, у већини романа обележених корпулом дисертације појављује се, посредно или непосредно, поремећен сексуални принцип, те нарушување природног односа између мушких и женских принципа. Хилдегарда успоставља различите типове односа, истичући да однос може варирати од претеране жеље до укидања исте, те и појаве мржње према жени. Истовремена жеља и мржња успостављају жељу и страх од губитка објекта жеље, о чему су доцније говорили Сигмунд Фројд и Јулија Кристева. Хилдегарда показује развојну линију меланхолије, која почиње од телесне или душевне ране, а која се претвара у тугу и најзад у јарост. Крајње исходиште меланхоличних стања претпоставља потпуно укидање психолошке и физичке реакције, када субјекат негира живот и постојање сопства као животно плодотворне јединке. Стога је негирање сексуалног принципа истовремено негација живота. Близко Хилдегардином религиозном тумачењу меланхолије јесте и становиште Беле Хамваша, који меланхолију посматра као стање Психе, односно као свест човека о смртности и пролазности света и сопства. Као средиште палате Психе, Хамваш наводи спознају посебног типа. Меланхолична спознаја јесте свет о смрти као јединој извесној будућности, што је код Роберта Бартона спознаја о двојности меланхолије: жеља за бесмртношћу и вечним животом и свест о смртности и краткотрајном бивствовању.

Сродно наведеним теоријским оквирима јесте и разматрање Максима Преоа, који уводи појмове меланхоличног Христа и меланхоличног Ђавола. Меланхолија Христа појављује се као бесконачна и непрекидна патња, која не потиче од људског страдања, већ од саме жртве коју Христос подноси зарад спасења људског рода. Жртвовање Христа дешава се једном, но страдање постаје константно, будући да људи бирају да се приклоне Ђаволу радије него Богу: „Утону у посматрање природе, он заборавља на стварност, и његов сан га неосетно одвлачи на сатански пут гордости” (Прео 1969: 246). Попут Беле Хамваша, Прео меланхолика позиционира као истовремено неактивног и превише активног субјекта. Истовремена је свест о акцији и о бесмислу акције, јер смрт представља главно одређење смисла, односно бесмисла. Стекавши свест о смрти као јединој коначној и извесној, меланхолик живот и активност сматра узлудним. Отуда будућност постаје извесна само у погледу смрти и пролазности, које су једине неминовне. С друге стране, у психи меланхолика и даље постоје трагови прошлости, као живота, те се јавља жеља за акцијом. Управо у раскораку између сећања на смисао и свести о бесмислу, долази до психичког растројства и немогућности меланхолика да се преда животу или смрти.

Разноврсност меланхоличног понашања претпоставља последицу диферентних узрока који до меланхолије доводе. Већ је *Анатомијом меланхолије* Роберт Бартон упутио на дијапазон меланхоличних понашања, која се крећу од стидљивости и одсуства вербалног кода до разјарености и прекомерне потребе за причом као самозаштитом. Као основно осећање меланхолика Бартон наводи страх који се испољава диферентно. Осећање страха и стрепње везују се за позицију субјекта у свету и однос према Другом, које је или објекат жеље или потенцијални непријатељ. Стога су чести примери самоубиства из страха од убиства. У вези са позиционирањем јунака српске књижевности 20. века, постоје примери укидања жеље услед страха од неостварене жеље, а чији су репрезенти Гавре Ђаковић и Павле Исакович. Међутим, процес ослобођања од страха претпоставља борбу са објектом страха какав је случај са ликом Конарда Рутковског у Пекићевом роману *Како упокојити вампира*. Отуда и Фројд доводи у везу меланхолију и тугу, при чему туга не мора нужно бити изазвана конкретним губитком. Страх од губитка претпоставља поједнаку тугу, као и физичка смрт или, пак, неостварена жеља. Бартон истиче кривотворење и увеличавање (што Пекићев роман *Како упокојити вампира* веома приметно упризорује) као једну од битних психичких поремећаја меланхолика, при чему здрав разум бива подређен имагинацији. Стога се имагинација појављује као призма кроз коју меланхолик креира слику стварности и слику сопства.

Нешто друкчије становише има Етјен Ескирол, један од оснивача француске психијатрије, који сматра да меланхолија не мора увек наступити услед поремећаја равнотеже желудачних сокова. Ескирол меланхолију доводи у везу са појмом мономаније, што претпоставља извесно постојање лудила у којем је присутно неуравнотежено бунило. Такође, Ескирол ће следити Аристотела, сматрајући да су мономанији подложнији људи развијене свести и активнијег мозга. У вези са тим јесте и сензибилитет, јер мониманију подједнако производе несрећне љубаве и порушени идеали, али и неостварене амбиције. Ескирол уводи и појам липеманије као наследне болести, сматрајући да су липеманији склони поједници са меланхоличним темпераментом. Ескирол јасно дефинише и физички изглед меланхолика: бледа пут, тамна и сува кожа, док се кроз грчевите мишиће уочавају осећаји напетости и туге, поглед оборен ка земљи или упрт у даљину који презентује немир. У одсуству делања крије се, сматра Ескирол, бол која ћути, јер

меланхоличност претпоставља апсолут безнађа. Будући да се очитује одсуство живота, меланхолици у свом предметном окружењу проналазе кодове туге и бесмисла. Стога меланхолија претпоставља комплексност у оном смислу у којем није могућно одредити једну дефинитивну емоцију, већ се кроз однос према некоме/нечему изнова идентификују реакције. О дејству меланхолије на тело говорио је и Жан Клер, упућујући и на физички ентитет при чему црну жуч луци слезина. Слезина се у енглеском назива сплин (spleen) и храни се кроз жилу спленитис. Управо ће жила спленитис постати назив модерног облика меланхолије, што се појављује од Китса до Бодлера. Међутим, теоријско установљење меланхолије као психичког и физичког несклада остаје ускраћено за одређење узрока и последице, јер још увек не постоји устаљено мишљење да ли су психички проблеми узрок соматских или, пак, обратно. Управо је неодређеност семантички потенцијал меланхолије, те и разлог што се појављује у најразличитијим уметничким дискурсима: књижевности, вајарству, архитектури, сликарству.

Фројд меланхолију идентификује као нарцистичку неурозу. У случајевима којима се Фројд бави, субјект не развија само однос жеље према одређеном објекту, већ има и потребу да запоседа дати објект. Тада долази до поистовећивања са објектом што директно нарушава појам љубави између субјекта и објекта. На основу односа, Фројд разликује неурозу (које се тичу односа Ја и Оно), психозу (које карактерише конфликт између ја и спољашњег света) и меланхолију (коју чини конфликт између Ја и Над-ја). Види се, dakле, да код Фројда меланхолија започиње поремећеним односом између два нивоа свести исте особе, што даље претпоставља нарушен однос према другом и према свету. Сродно Фројду, Јулија Кристева поставља однос субјекта према објекту као према ствари, при чему се појам *ствар* односи на целокупна значења која су у вези са објектом од којега се субјекат одваја. Ствар претпоставља амбиваленцију, стога што је истовремено и извор живота и извор смрти. Тада се и смрт појављује у двоструком значењу, јер може подразумевати избављење и освету. Уколико субјекат не одабере смрт као крајње решење, излечење меланхолије могућно је кроз самоопроштај, односно кроз рационално прихватање губитка. Постоји, с друге стране, меланхолично уживање, које претпоставља узглобљеност у очајању, које у неким тренуцима прераста у фетиш – уживање у преношењу смисла на место где се смишао губи, у смрти.

Будући да меланхолија има диферентне семиолошке кодове као репрезенте, постоји, према мишљењу Клера, и палета боја која варира у зависности од доба. Николас Хилијар и Маркус Герертс сликају елизабетанске меланхолике жутом и зеленом бојом. Меланхтон, пак, представља меланхоличног племића, као представника романтичарског декадента црном и белом бојом. У модерном добу долази до преокрета, па се меланхолична боја повезује са музичким жанром блуза, у коме доминира плава боја. Плави ђаволи представљају негативност и црне мисли и, како истиче Клер, долази до мешања музике и темпоралне одреднице, при чему *плави час* представља сумрак и буђење туге, док *плава нота* бива спуштена ка басу, дајући, на тај начин, блузу тон меланхолије. Међутим, амбивалентност се огледа у двојству симболике плаве боје, с једне је стране бол и туга, с друге, пак, на Западу је боја неба и Богородице. Поред плаве, савремени свет меланхолије одликује и сива боја која представља истовремено сплин, учмалост, тугу и неактивност.

Серж Тисерон разрађује стање меланхолије на примеру цртежа, кроз који се уочава тзв. депресивни фантазам. Фантазми депресије који настају на папиру не постају евидентни након завршеног цртежа. Напротив, фантазми настају првим покретом руке на белој површини, при чему празан папир, истиче Тисерон,

представља таштину, док исцртавање истовремено значи уништавање немира који је у субјекту и на празном папиру. На основу Тисероновог разматрања улоге покрета и гестова, евидентно је да законитости појављивања меланхолије могу бити врло комплексни, као и да се у меланхоличном кључу сустичу оперчни психички и физички кодови. Јовица Аћин један је од аутора који у меланхолији виде ослобађајуће дејство. Наводећи субјекат на бесмисао, меланхолија га управо ослобађа од обавезе према устаљеном смислу. Позивајући се на Аристотела, Аћин сматра да је меланхолија услов самоспознаје. У тренутку када се препусти болести, субјект постаје свестан сопства и објекта са којим је у одређеном односу. Отуда долази до двоструког помака, до спознаје која настаје одрицањем смисла и до психичке активности која се јавља престанком физичке активности. Стога ће се у теоријским разматрањима и говорити о меланхолији као о (не)активности, истовремено ће представљати беспосленост и активност највишег степена. Невен Јурица ће на знање/свест о себи указати, као на предуслов меланхоличног стања: „Отуда је, заправо, меланколија, стање свијести о властитим границама, тим јасније што је била јача жеља за прекорачењем граница“ (Јурица 1969: 96). Јурица осветљава и појам смрти у биолошки живом човеку. Такав тип смрти настаје у тренутку свести о узалудности жеље, но жеља и даље постоји као циљ којему субјекат тежи. Када говоримо о сексуалном принципу и односу према објекту који је објекат немогућне жеље, Јурица ће рећи да је меланхолична заводљивост управо Смрт која тражи живот, али не да би га унишитила, већ жртвовала. Стога у меланхолији не можемо говорити о смрти, као о биолошком прекиду животу, већ о предворју смрти, које је код Јурца у знаку Лимба Смрти. Отуђеност од света и окретање сопству, не претпоставља нужно негативитет живота. Отуда Шмиц указује на уметничку праксу позитивне конотације, која приказује интимност и окренутност од света позитивног типа.

До 18. и 19. века о меланхолији се идентификује као болест и грех. У 16. и 17. веку представници религија користе појам меланхолије за узајамне оптужбе за ћаволство и грех. Однос Лутера и католичке цркве приказан је на релацији оптужби за ћаволску меланхолију која онемогућава избављење и ствара безнађе. Међутим, у 18. и 19. веку, меланхолија се почиње тумачити као друштвена болест, која нарушава устаљени склад разума, а чија је последица опседнутост одређеним циљем или идејом. Почетком 19. века почиње се радо говорити о фанатицима, занесењаницима или фантастима које заступају социјалисти, либерали или напредни мислиоци. Епидемију меланхолије која се односи на психичке промене потврђује и Француска 1848. године, када долази до наглих психичких промена услед разрушених политичких надања. Но, како и Фуко истиче у студији *Лудило и друштво*, границу између разума и лудила једног друштва, чини управо дато друштво. Бинсангер издваја меланхолика као субјекта који о негативној будућности не размишља са стрепњом, већ хипотетичке губитке прихвате као да су се већ десили. Стога у меланхолика и постоји страх од окружења као принципа који угрожава бивствовање, но параноја клиничког типа није присутна, јер меланхолик се не брани. До негативног односа према окружењу долази оправдано, јер и до меланхолије долази након конкретних или апстрактних губитака, а не услед претпоставке да ће се нешто изгубити.

Стога, уколико се на почетку меланхолија изједначавала са безумљем у негативном смислу, доцније добија значење креативног лудила, које потиче још од Аристотела. У делима многих аутора присутна је меланхолија која узроке тражи у друштвеним приликама. Рационални негативитет друштва директно утиче на јединке које дато друштво чине. Стога меланхолици постају жртве система. Тиме

се не жели створити оправдање за болест, већ се тежи успостављању рационалних оквира меланхолије, јасних узрока које чине феномени савременог доба. На тај начин долази и до демитологизације меланхолије, када се почиње посматрати у друштвеним оквирима, као резултат односа власти и сталежа чиме меланхолија престаје да буде мистификација и магија, већ постаје конкретан продукт реалних чинилаца друштвене позорнице на коју је субјект и искорачио.

5. Значај и циљ истраживања са становишта аaktuелности у одређеној научној области

Теза *Меланхолија у српској књижевности 20. века* Марије Пантовић доприноси успостављању новог увида у српску књижевност модерне, авангардне и модернизма, пре свега обликованог разумевањем меланхолије. Истраживање обухвата корпус у којем се тема може испитати вишесмерно: у оквиру поетике једног аутора, у оквиру поетике стилске формације (што омогућава поређење дела различитих писаца), као и у оквиру књижевног века (што омогућава да се, поређењем неколико стилских формација и дела њихових представника, образује не само општи поглед на српску књижевност, већ да се успостави и важна тачка у сазнању о епохи). Дисертацијом ће бити проширена сазнања и о ауторима који, као Вељко Милићевић и Милутин Ускоковић, услед Првог светског рата нису успели да се искажу у потпуности, али у чијем се делу рађају модели модернистичког приказивања меланхолије и меланхоличног субјекта. С друге стране, управо меланхолици у делима аутора српске модерне јесу и посредни или непосредни изрази и промењених историјских и друштвених прилика, у којима је критика већ разазнала наговештаје великог потреса – у виду светског рата. Циљ дисертације је да идентификује услове настанка и последице меланхоличних стања у књижевним текстовима – у њиховом језику, у поступцима у њима примењеним и у њиховим јунацима.

Српска књижевност 20. века мистификује и демистификује централне проблеме столећа, показујући како континуитет, целина и јединство више нису могућни. Субјект се уписује у текст посредством система којем припада, али је фрагментарност смисла и текста једино могућ формат субјектовог саморазумевања. Управо је меланхоличност осећање субјекта 20. века, но не као мистика, већ као карактер осећајности нецелине којој субјекат припада. Компаративна анализа приближиће јунаке, теме и поетике различитих аутора, као и поетике трију узастопних модернистичких формација, захваљујући чему ће се меланхолија показати као разнообично али доминантно стање из којег српска књижевност генерише свог поглед на модерни субјект. Испитивање меланхолије у српској књижевности 20. века омогућава, такође, уочавање занемарених или недовољно осветљених значења, фигура и поступака у текстовима. Циљ дисертације је да се истражи функција меланхолије у структури фикционалних простора и фикционалне предметности, значај меланхолије за осећање ритмова модерног времена, присуство меланхолије у конфигурацији јунака као егзистенцијалне и онтолошке фигуре, као и веза меланхолије и поетичког саморазумевања.

Значај истраживања Марије Пантовић огледа се у откривању неиспитаних слојева у текстовима српске књижевности и у откривању нових модела тумачења оних дела у вези с којима већ постоји традиција тумачења. Разумевање меланхоличности подразумева идентификацију специфичних стања јунака, представа и целих текстова која су темељне компоненте књижевне модерности у

20. веку. Вредност тезе Марије Пантовић јесте у оцртавању посебног и неистраженог предмета у оквиру корпуса, у утврђивању семантичких, поетичких и онтолошких вредности меланхолије у српској књижевности – како меланхолије по себи, тако и у вези меланхолије са другим аспектима књижевних дела. Истраживањем би била проширена како знања о појединачним делима и ауторским поетика, тако и знања о историјском и поетичком развоју српске књижевности у 20. веку. Меланхолија је једно од конститутивних својстава модерног субјекта, те истраживање које ће у оквиру ове дисертације бити спроведено јесте и актуелно (јер пропитује темељна својства савременог човека) и уројено у историју (јер показује генеративне аспекте књижевне модерности). Тумачење меланхолије у српској књижевности 20. века до сада није било предмет ниједне дисертације.

6. Веза са досадашњим истраживањима

Теза заснива везу са досадашњим истраживањима индиректно, будући да о вези српске књижевности и меланхолије до сада није писано. Међутим, досадашња теоријска и критичка разматрања у вези са књижевним делима, као и књижевноисторијска разматрања у вези са формацијама које конституишу 20. век српске књижевности омогућавају да се и меланхолија боље разуме. Поетика књижевног модернизма реакција је на традицију, друштво, историју.

Будући да су најуочљивији репрезенти меланхолије у српске књижевности 20. века јунаци, у модернизму је до изражaja дошао однос јунака према објекту који их гради или подрива. Поетика модерне, а нарочито авангарде и модернизма, у вези су са истраживањима Сигмунда Фројда и Јулије Кристеве, који проматрају меланхолију субјекта кроз однос према изгубљеном објекту. Појам губитка у трима формацијама претпоставља комплексан проблем који се проматра у различитим контекстима: рат, смрт, сеоба, криза идентитета, демонтажа идеала, психичка и физичка (ауто)деструкција, суицид. Будући да је један од циљева тезе кандидаткиње да прикаже меланхолију не само као болест, већ и као логично стање психе произведено друштвеним околностима, од значаја је студија Мила Ломпара *Аполонови путокази*, која разматра друштвеноисторијске (не)прилике и њихов статус у дискурсу Црњанског. Нужно је идентификовање феномена сеоба, њихових узрока и последица, што омогућава да се одреди природа губитка. Отуда је могућно најзад говорити и о психолошким феноменима који се јављају у јунацима, а који представљају одраз меланхоличности. На тај начин могућно је повезати жанровски различита Црњанска дела у оној семантичкој равни коју Марко Ристић приписује *Сеобама*: „И то трагично осећање празнине и узалудности један је од главних мотива које носе Сеобе” (Ристић 1996: 163). Меланхолија се отуда успоставља на нивоу продужавања датог трагичног осећања света и сопства, но присутна је кроз смрт у биолошки живим људима. Отуда ће и Мило Ломпар у студији *O завршетку романа* говорити о смислу завршетка у *Другој књизи Сеоба* истичући читање и разумевање романа као једног од услова начина завршетка романа: „Од природе читања и разумевања романа зависи, дакле, могућност постојања његовог завршетка” (Ломпар 1995: 256). Уколико је меланхолија уписивање смрти у живот и трагање у безнађу, онда је неминовно да смрти (у смислу коначног краја) нема, већ само има сеоба. (Ломпар 1995) Студија *Црњански и Мефистофел* у вези је са проблемом меланхоличности Рјепнина, главног јунака *Романа о Лондону*, јер омогућава да се феномен меланхолије разуме у додиру са

гашењем душе и појавом демонства. Тумачење Рјепниновог смеха, на пример, доприноси проучавању и меланхоличног смеха, као једног од битних испољавања психолошке растројености. Код Андрића је, пак, мистика, као део урођеног сензибилитета Босне, оно што читаоца транспонује у време јунака, а не обратно. Исидора Секулић истиче да је лик Мустафе Маџара репрезент сугестивне моћи Андрића: „Скине вас некуда где вам је као међу множином огледала, где се сваки детаљ са свих својих страна рефлектује стотину пута, тако да се ви формално опијете од непосредности и боја, почињете певушити и жмирити[...]”(Секулић 1923: 229).

Витомир Јовановић истакао је, у чланку *Идентитет и смрт субјекта*, да: „Уочавање утицаја културе, друштва и језика постаје битна ставка у савременим тумачењима субјекта” (Јовановић 2009: 65) Позиција субјекта у књижевности модернизма изискује преиспитивање појмова смысао и бесмысао, а испољавање меланхолије омогућава да тај преиспитујући глас буде и снажан и сталан. Новица Милић указује на деконструкцију, као на услов расцепа у тексту, који омогућава да се прикажу разлике и отпори између субјекта и другости. Фрагментарност смысла претпоставља и мозаичну креацију света и сопства меланхолика, па и Јовица Аћин указује на отуђење од света и окретање ка новом смыслу. Отуђеност постаје компонента нове спознаје и самоспознаје, о чему говори и Радомир Кордић у студији *Субјекат теоријске психоанализе*: „Да би се субјект себи показао [...] потребно је било, и нужно, да себи буде објекат [...] стога се он, да би се видео, морао и поделити” (Кордић 1994: 16). Још је Аристорел говорио о меланхолији као о генијалцу чија је беспосленост у представљеном свету активност највећег степена у новоствореном, меланхоличном простору. Психа је централна тачка романских јунака, а управо је меланхолија, како је истакао Лепениз, стање психе у којем се, и према Бели Хамвашу, психичка спознаја смрти догађа као централна спознаја.

Појам (не)прихватања другости као потенцијалног непријатеља појавиће се још код Ускоковића и Милићевића. Потреба да се субјекат укорени и немоћ да се укорени генеришу деструктивност Чедомира Илића и Гавре Ђаковића. На то указује и Драгиша Витошевић: „Данас можемо рећи да су људи без корена, дошљаци и слични отргнути у нашој књижевности тога доба били израз оне особене разломљености између двају светова, патријахалног села и паланке и модерне грађанске цивилизације” (Витошевић 1982: 141). Сукобљеност старог и новог као принцип разарања јединке изгубљене у свету прати и Ускоковићеве јунаке: „Он је човек који осећа недовољност прошлога и немогућност да се уклопи у неко садашње или будуће време” (Вучковић 1976: 250). Услед те немогућности јунаци модерне крећу се између мистичности и реалности, покушавајући да објасне себе свету и свет себи. Отуда их Радован Вучковић и смешта у проседе сањара чији су снови порушени реалним катастрофама. На том нивоу можемо пратити и историјски развој меланхолије од 16. до 19. века, када меланхолија постаје последица конкретних друштвених неприлика. Вучковић на то и указује: „[...] као што су и јунаци Ускоковићевих романа типични интелектуални сањари једног доба кризе и прелаза, па и катастрофе која је убрзо задесила свет” (Вучковић 1976: 259). Насупрот друштвеним чиниоцима, код Диса је само рођење почетак процеса страдања – пад у овај свет болан је: „Принуђеност на егзистенцију – то је један од средишњих стубова Дисовог песничког доживљаја постојања” (Ранковић 1976: 193). Стога се живот и не показује као вољан, већ наметнут. Није онда ни зачудно због чега су и године битисања на земљи истину време имплицитно наметнутих правила. Будући да меланхолија претпоставља покушај преласка већ рођењем задате границе и истовремену свест о немогућности сопства да границу пређе, теза

успоставља директну везу са теоријским оквирима меланхоличног субјекта. Јунаци модерне претпостављају одлазак као прелазак границе, но циљ је неминовно у знаку смрти: биолошке, сексуалне, психолошке. Меланхолична другост омогућава повезивање различитих јунака у оној тачки у којој се одсутна другост, која је услов психичке стабилности јунака, укида. На том нивоу могућно је повезати Андреаса Сами и Гавру Ђаковића, у којима се меланхолија уписује још од детињства. Посебно је важан однос према оцу, односно пројекцији фигуре оца у психи јунака. Андреас Сам и Гавре Ђаковић појављују се у знаку осетљиве деце, наспрам којих је или одсутна или дистанцирана фигура оца. Гаврино детињство дознајемо кроз сећања и успомене, при чему се не стиче утисак да јунак говори о свом детињству већ ствара исечке о људима који су чинили породицу. Чак и у сећању, фигура оца изостаје: „Помени о детињству јављају се врло ретко и кратко, али јасно је да се то безазлено доба и добро доба своди на – мајку и браћу.[...] Отац се не спомиње” (Витошевић 1982: 142–143). Међутим, само неспомињање оца говори о недостатку које ће Гавру Ђаковића пратити целог живота. У детињству Андреаса Сами паљ, отац је присутан кроз предмете: шешир, наочари, штап, крагне. Физички претпоставља чиновничку хладноћу какву је поседовао Манојло Ђаковић. Но, Еударда и Андреаса Сами повезује, како истиче Јован Делић, појачана сентименталност: „Оца и Сина повезују – као у *Раним јадима* – нека болесна преосетљивост и бујна машта, што је све у вези наглашеним осјећањем пролазности и са склонишћу ка лирском патинирању успомена” (Делић 1965: 201). И док у *Беспуђу* налазимо слику очеве сахране, представљене као какав свакодневни посао, роман *Башта пепео* претпоставља неизвесност, отуда и немирење са очевом смрћу: „Син и даље доживљава Очеву способност преображавања и мијењања маски, хватајући се за њу као за луду наду која ће га спasti од неумитног и коначног губитка Оца. То је наставак Синове борбе са смрћу[...].” (Делић 1965: 204) Присуство одсутне фигуре оца, претпоставља први расцеп у субјекту који сазревањем уписује недостатке изазване првим недостатком. На улогу детињства у психолошком сазревању субјекта указао је и Витомир Јовановић представљајући детињство као полазну тачку у формирању система којега се касније одрасли субјекат придржава. (Јовановић 2009) Дати проблем преипистује и Петар Јевремовић у *Савременој психоанализи и трагичком искуству субјекта самосвести*: „Ако је, између остalog, прича о смртности, прича о граници, а она то несумњиво јесте тада доиста важи она древна (пресократовска) интуиција, која, свим недвосмислено каже да је наша граница (тј. граница нашег сопственог бића) оно где почињемо, а не где престајемо” (Јевремовић 2006: 127).

Поимање историје као представљеног дискурса, односно као текста један је од узрока меланхоличности јунака. Конард Рутковски, главни јунак романа *Како упојојити вампира* Борислава Пекића, постаје меланхолик у тренутку спознаје да постоје две историје, једна која је текст и у коју је уписан као припадник Гестапоа и друга, која је психолошка свест о историјским догађајима и о себи као злочинцу: „[...] док Конард Рутковски мада крив, формално никоме не положе рачуне осим самоме себи. У томе и јесте његова невоља, јер повратком на место злочина [...] истовремено започиње хајку на себе-злочинца, а уједно покушава наћи одбрану и одговор на питања која поставља суд што заседа у њему самом” (Пијановић 1991: 6). У немогућности исправљања историјских погрешака, јер индивидуа постоји ~~запад система, а не обратно, подложен његовој расправљању~~ бивши припадника Гестапоа. Тако настају два пралаелна система, један који исписује историографија и други који је Рутковски и који је дисторзија историографије. На расцеп између историје и представљене историје указује и Слободан Владушић: „Да бисмо

разумели поетички одговор, треба се вратити самом Пекићевом тексту, тачније Рутковском, који једини зна да споменик Адаму Трпковићу није споменик Хероју, већ споменик Грешки и Логици која ту грешку производи. Рутковски који то зна није Рутковски-историчар, већ Рутковски-сведок, дакле појединац” (Владушић 2012: 31). У датом отпору према другости/представљеној историји рађа се меланхолија Пекићевог јунака. Управо је принцип изневеравања званичне историје тренутак освешћења Рутковског и спознаје да некадашња пасивност сопства у оквиру функционисања Гестапоа значи пристанак на дати систем. Стога је 1943. година из перспективе 1965. заправо поимање себе као Другог, јер је дистанцирање нужан услов спознаје и самоспознаје. На тај начин долази до деконструкције о којој говори Новица Милић: „Пуштајући да места отпора, чиниоци разлике играју своје улоге у тексту, деконструкција настоји да им обезбеди легитимност, тј. да ревалоризује оно што је у традиционалним и стандардним процедурама херменеутичких и језичких редукција бивало потиснуто, одбачено на маргину, чак негирано” (Милић 1996: 13). У роману *Како упокојити вампира* меланхолија се може пратити кроз мистичност појављивања Адама Трпковића те утицај на Конарда Рутковског. Јунаково бивствовање у међупростору претпоставља основу психичког растројства: „Други, невидљиви свет, никада не може потпуно да се прелије у видљиви свет и да га тако укине; он само објављује своје присуство иза онога видљивога, као нека врста сталне корекције која је то и онда када се тај други свет јавља у облику романтичарски сабласног” (Владушић 2007: 145). Прошлост је дата као ознака сабласног и мистичног, но та је прошлост саткана од конкретних друштвених и историјских чиниоца. Стога је истражни поступак неминован како би се мистична садашњост могла открити посредством историјског, прошлог: „Истражна оптика постаје романеска у оном смислу у којем роман иссрпљује истрагу као сопствену поетичку могућност. Спознајући себе као истражни исказ, роман изржава своје знање о епохи и друштву, али и епохалном и друштвеном смилу истражног дискурса“ (Бошковић 2004: 20).

Теоријски оквири проблема меланхолије и резултати досадашњих истраживања показују да дисертација Марије Пантовић допринос наставља постојеће или у битној мери успоставља нове истраживачке перспективе у науци о српској књижевности. Тумачење присуства меланхолије у делима писаца српске модерне, авангарде и модернизма, а уз то и компаративна анализа дела ових трију поетичких формација у распону какав у дисертацији *Меланхолија у српској књижевности 20. века* кандидаткиња предвиђа досад није било тема проучавања, па би њено испитивање одредило нове перспективе посматрања и српске књижевности 20. века.

6. Методе истраживања

Из наведене радне литературе и концепције рада може се закључити да ће методологија Марије Пантовић, у дисертацији *Меланхолија у српској књижевности 20. века*, бити аналитично-синтетички интердисциплинарни методолошки приступ, у вези са којим ће бити примењене: дескриптивна и компаративна метода, структуралистичка и постструктуралистичка теорија, историјистички и социолошки приступ, семиотичко истраживање културе. Будући да је проблем меланхолије теоријски значајно истражен и описан, кандидаткиња полази од примене постојећих теоријских перспектива на делима српске књижевности. Дескрипција и анализа основа су од које се полази како би се меланхолична стања

учила и диференцирала у односу на сродна стања депресије и туге. Тиме се методологија књижевног истраживања приближава психологији, медицини, психоанализи, а анализа постаје интердисциплинарна. Индердисциплинарним проучавањем осветљава се и шири дискурс културе и показује се у којој су мери одређене вредности друштвених и историјских околности могли да буду узроци, односно, последице меланхолије.

Анализом различитих дела увећавају се сазнања о појединачним сегментима корпуса и образују синтезе о статусу меланхолије у индивидуалним поетикама, да би се компарацијом дела различитих аутора раскрила шире слика епохе и века и да би се одредио начелни карактер присуства меланхолије у српској књижевности 20. века. Компаративном методом меланхолија се потврђује на различитим местима и истраживање постаје доказиво у односу на теоријску основу од које се полази. Значајно је показати како се различите тематско-мотивске структуре повезују у целину, а кроз меланхолична стања, што омогућава да истраживање обухвати разнородност у тачки подударности. При томе, могућности структуралистичког тумачења биће преиспитане применом постструктуралистичких теорија (нпр. увиди остварени преко психоанализе Сигмунда Фројда биће преиспитани и допуњени истраживањем са становишта теорије Жака Лакана).

Анализа, синтеза, компарација, историјско и културолошко осветљавање представљају оквирне нивое у истраживању које ће бити спроведено у дисертацији *Меланхолија у српској књижевности 20. века*. Теоријска сазнања о меланхолији и тумачење обележеног корпуса повезују се на нивоу препознавања историјског, друштвеног, психолошког, онтолошког и поетичког карактера меланхолије у српској модернистичкој литератури, захваљујући чemu традиција теоријског разумевања меланхолије постаје нови хоризонт разумевања онога што, као предмет српске књижевности, досад није било истражено, а српска књижевност показује још једну своју вредност.

8. Очекивани резултати докторске дисертације

Дисертација *Меланхолија у српској књижевности 20. века* Марије Пантовић требало би да протумачи, образложи и докаже следеће очекиване резултате истраживања:

- Да се идентификују и опишу меланхолички обрасци који се јављају у епохи модерне, авангарде и модернизма и да се прикаже у којим су тачкама и на који начин дати обрасци уписаны у дискурс.
- Да се идентификоване фигуре меланхолије одреде у оквиру индивидуалних поетика писаца и оквиру поетике формације (модерна, авангарда, модернизам).
- Да се покаже да ли је у неком од трију раздобља српске књижевности 20. века, а ако јесте, зашто и на који начин, меланхолија изразитија.
- Да се укаже на вишеструк генеративни карактер меланхолије, дакле не само као болести која настаје из непознатих разлога, ка симптома онтолошких промена, већ и као стања одређеног друштвеноисторијским околностима.
- Да се начини преглед психичких, физичких и онтолошких манифестација меланхолије.

- Да се утврди близост осећања меланхолије и поетичког саморазумевања (да ли писци и приповедачи меланхолију препознају као компоненту приповедања).

9. Оквирни садржај дисертације

Докторска дисертација Марије Пантовић требало би да садржи следећа поглавља, која ће током истраживања и писања дисертације применом тематских, идејних и формалних критеријума бити подељена у неколико потпоглавља:

1. УВОД
  1. Теоријски оквири меланхолије
    - 1.1. Физичка испољавања меланхолије
    - 1.2. Психолошки аспекти меланхоличног стања
    - 1.3. Предметни репрезенти меланхолије
  2. Меланхолија и књижевност
    - 2.1. Меланхолија и књижевност модерне
    - 2.2. Меланхолија и авангардна књижевност
    - 2.3. Модернизам и меланхолија
  3. Позиција субјекта у српској књижевности од модерне до модернизма
    - 3.1. Модернистички субјект, жеља и меланхолија
    - 3.2. Меланхолија и симболички поредак српске културе
2. МЕЛАНХОЛИЈА У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ 20. ВЕКА
  1. Откривање меланхолије у модерни
    - 1.1. Меланхолија у поезији модерне: Владислав Петковић Дис
    - 1.2. Меланхолија у роману *Бестуђе* Вељка Милићевића
    - 1.3. Меланхолија у роману *Чедомир Илић* Милутина Ускоковића
    - 1.4. Гавре Ђаковић и Чедомир Илић као јунаци (не)могуће жеље
  2. Меланхолична драма: *Маска* Милоша Црњанског
    - 2.1. Принцип сексуалности у меланхолији
    - 2.2. (Не)могућа жеља Генералице
  3. Знакови меланхолије у авангардној приповеци
    - 3.1. Авангардни јунак као меланхолични јунак
    - 3.2. Меланхолија у приповеци „Мустафа Маџар“ Иве Андрића
    - 3.3. Негативитет јунака – меланхолична негација
  4. Меланхолија у *Лирици Итаке* и у роману *Сеобе* Милоша Црњанског
    - 4.1. Меланхолични субјект у збирци песама *Лирика Итаке*
    - 4.2. Симболички поредак културе и меланхолични јунак: Вук Исајович
    - 4.3. Меланхолија и породица: Исајовичи
  5. Меланхолија у књижевности после Другог светског рата: Милош Црњански

- 5.1. Меланхолија, нихилизам и град: поема *Ламент над Београдом*
  - 5.2. Јунаци и границе: *Друга књига Сеоба и Роман о Лондону*
  - 5.3. Рјепнин и Исаковичи: меланхолија као онтологија
6. Меланхолија у роману *Башта пепео* Данила Киша
    - 6.1. Присутно одсуство као узрок меланхолије
    - 6.2. Историја и меланхолија
  7. Меланхолија у роману *Како упокојити вампира* Борислава Пекића
    - 7.1. Меланхолија и лудило
    - 7.2. Историја и меланхолија
  8. Игра и меланхолија
    - 8.1. Андреас Сам и Гавре Ђаковић
    - 8.2. Детињство као почетак меланхолије

В ЗАКЉУЧАК

10. Подаци о ментору

Ментор при изради докторске дисертације *Меланхолија у српској књижевности 20. века* Марије Пантовић биће проф. др Часлав Николић, ванредни професор за научну област србијска (књижевност) на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу. Он је објавио једну научну монографију и једно критичко издање дела, преко тридесет научних радова, приредио неколико зборника радова са међународних конференција, учествовао на преко двадесет националних и међународних научних скупова, окружлих столова и трибина у земљи и иностранству. Главни је уредник научног часописа *Липар* и истраживач на научном пројекту основних истраживања 178018: *Друштвене кризе и савремена српска књижевности култура: национални, регионални, европски и глобални оквир*. Наводимо неколико библиографских јединица проф. др Часлава Николића које потврђују његову компетентност:

2011. Часлав Николић, „Идеја државе у политичким текстовима Милоша Црњанског: *Идеје 1934/1935.*“, *Књижевна историја*, број XLIII 143/144, Београд, 2011, 305-315. [ISSN 0350-6428 = Књижевна историја, УДК 821.163.41.09 Црњански М., COBISS 184265228] **M24**

2014. Dušan Živković, Časlav Nikolić, „Moderne mitološke transformacije v pesničkem ciklusu *Odisej* Gregorja Strniše“, *Slavistična revija*, Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana, 4/2014, 607-619. [ISSN 0350-6894, UDC: 821.163.6.091, COBISS 761092] **M23**

2017. Никола Бубања, Часлав Николић, „Параславистичке студије: интерпункција, Дан и Црњански – љубав без генеративности“, *Српски језик: студије српске и словенске*, број XXII, Београд, 2017, 281-293. [ISSN 0354-9259 УДК 821.111.08 Дан Ц. 821.163.41.08 Црњански М. DOI 10.18485/sj.2017.22.1.17] **M24**

2010. Часлав Николић, „Еденски врт Времена чуда“, *Наслеђе*, број 14/2, темат: Књижевност и лудило, ФИЛУМ, Крагујевац, 2010, 181-194. [ISSN 1820-1768 = Наслеђе (Крагујевац), УДК 821.163.41.09-31 Пекић Б., COBISS 172233996] **M51**

2011. Часлав Николић, „Историја и моћ приповедања у Другој књизи Сеоба Милоша Црњанског“, *Наслеђе*, број 17, ФИЛУМ, Крагујевац, 2011, 325-336. [ISSN 1820-1768 = Наслеђе (Крагујевац), УДК 821.163.41-31.09 Црњански М., COBISS 514037422] **M51**

2012. Часлав Николић, „Историја, говор, култура: сведочанство трауме у роману Травничка хроника Иве Андрића“, 41. међународни научни састанак слависта у Вукове дане, Иво Андрић у српској и европској књижевности, Филолошки факултет, МСЦ, Београд, 2012, 563-571. [ISBN 978-86-6153-085-2, УДК 821.163.41 – 31.09:323, COBISS 193082124] **M51**

2013. Часлав Николић, „Идентитет песме Милана Ракића“, 42. међународни научни састанак слависта у Вукове дане, Развојни токови српске поезије, Филолошки факултет, МСЦ, Београд, 2013, 359-366. [ISSN 0351-9066, УДК 821.163.41-14.09 Ракић, М., COBISS 518090596] **M51**

2016. Часлав Николић, „Унутрашње путовање ка радиkalној другости: Музика у филмовима Дејвида Линча и Роман о Лондону Милоша Црњанског“, *Наслеђе*, 33, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац, 2016, стр. 223-235. (УДК 78:791 Lynch D. 821.163.41-31.09 Crnjanski M. / ISSN 1820-1768 = Наслеђе (Крагујевац) / COBISS.SR-ID 115085068) **M51**

2008. Часлав Николић, „Наставијевићева 'Фрула' као формула“, *Радови Филозофског факултета*, број 10, књ. 1, Универзитет у Сарајеву, Филозофски факултет Пале, 2008, 135-142. [ISSN 1512-5859 = Радови (Филозофски факултет Пале), УДК 821.163.41.09, COBISS 514432917] **M52**

2013. Часлав Николић, „Смех игумана Стефана“, *Његоти, ријеч скупља два вијека: зборник радова о стваралаштву Петра II Петровића Његоша (1813-2013)*, Удружење писаца Крагујевца, Крагујевац, 2013, 113-138. [ISBN 978-86-83545-54-4, УДК 821.163.41.09 Петровић Његош П. II:159.9 271.2-29, COBISS 204108044] **M45**

2014. Часлав Николић, „Јован Деретић Пут српске књижевности: идентитет, границе, тежње“, *Становиште савремености и историјска прошлост: Књижевни историчар Јован Деретић* (Зборник радова са Међународне научне конференције 'Књижевни историчар Јован Деретић', одржане на Филолошком факултету у Београду 24. XII 2012), Филолошки факултет, Београд / Филозофски факултет, Ниш, 2014, 211-218. [ISBN 978-86-6153-205-4 (ФФ), УДК 821.163.41.09 Деретић, Ј., COBISS 210749708] **M14**

2015. Часлав Николић, „Семантика воде у роману Дан шести Растка Петровића“, *Српски језик, књижевност, уметност* (Зборник са IX међународног научног скупа Српски језик, књижевност, уметност, одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 24–25. X 2014), књ. 2: *Рам и књижевност*, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац, 2015, 299-307. [ISBN 978-86-85991-81-3, УДК 821.163.41-31.09 Petrović R., COBISS 522238869] **M14**

2015. Часлав Николић, „Ревизија књижевноисторијског поимања краја 19. века у радовима Драгише Живковића о заснивању модерне српске књижевности“, *Књижевни теоретичар, стилистичар, историчар и компаратиста Драгиша Живковић* (Зборник радова са Међународне научне конференције Књижевни теоретичар, стилистичар, историчар и компаратиста Драгиша Живковић одржане на Филолошком факултету у Београду 24. XII 2014), Филолошки факултет, Београд, 2015, 283-295. [ISBN 978-86-6153-308-2 (брош.), УДК 82.02 821.163.41.09, COBISS 219546124] **M14**

Наведено препоручује проф. др Часлава Николића као компетентног ментора за предложену тему докторске дисертације Марије Пантовић *Меланхолија у српској књижевности 20. века*.

11. Научна област дисертације

Тема докторске дисертације *Меланхолија у српској књижевности 20. века* Марије Пантовић припада научној области: србијска (књижевност).

12. Научна област чланова комисије

Чланови Комисије су проучаваоци српске књижевности, будући да докторска дисертација Марије Пантовић подразумева књижевноисторијско, књижевнотеоријско и херменеутичко изучавање дела аутора који припадају српској књижевности трију формација: модерне, авангарде и модернизма. Ужа научна област свих чланова Комисије, проф. др Драгана Бошковића и проф. др Александра Јеркова, јесте *Српска књижевност*.

Проф. др Драган Бошковић је редовни професор на Катедри за српску књижевност на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу. Аутор је пет научних монографија, приређивач двадесет књига/зборника, учесник на преко стотину међународних и националних научних скупова, и аутор преко осамдесет научних радова из своје области. Руководилац је научног пројекта основних истраживања 178018: *Друштвене кризе и савремена српска књижевности култура: национални, регионални, европски и глобални оквир*.

Проф. др Александар Јерков је редовни професор на Филолошком факултету Универзитета у Београду, где предаје Српску књижевност 20. века. Истраживач је на научном пројекту основних истраживања 178016: *Смена поетичких парадигми у српској књижевности двадесетог века: национални и европски контекст*. Од 2013. године проф. Јерков је управник Универзитетске библиотеке у Београду. Био је уредник и члан редакције у неколико часописа, уредник у неколико издавачких предузећа. Аутор је осам научних монографија, приређивач пет антологија и више издања књижевних дела, аутор је око седамдесет научних радова.

Закључак и предлог

На основу свега изнетог, као нужан закључак следи да је тема *Меланхолија у српској књижевности 20. века*, као захтевна, актуелна, научно значајна, истраживачки изазовна и до сада неистражена подобна за обраду у оквиру докторске дисертације.

Тиме што је успешно завршила четврти семестар Докторских студија Језик и књижевност (модул: Докторске студије из књижевности), Марија Пантовић је испунила све законом предвиђене услове за пријаву докторске дисертације. Осим овог формалног услова, она је својим објављеним научним радовима и излагањима на конференцијама потврдила да испуњава и научне услове прописане *Правилником о пријави, изради и одбрани докторске дисертације Универзитета у Крагујевцу*. Образложение докторске дисертације које је кандидаткиња доставила потврђује да је реч о оригиналном раду, јасно профилисаног плана и хипотеза, проблемских целина, актуелне научнотеоријске методологије и адекватно пробране литерарне и теоријске грађе.

На основу свега наведеног, Комисија са одговорношћу препоручује Наставно-научном већу Одсека за филологију Филолошко-уметничког факултета и Већу за друштвено-хуманистичке науке Универзитета у Крагујевцу да **Марији Пантовић** одобри за израду докторске дисертације тему *Меланхолија у српској књижевности 20. века* под менторством проф. др Часлава Николића.

Крагујевац, јануар 2018. године

КОМИСИЈА:

1. Др Часлав Николић, ванредни професор (ментор)

Ужа научна област: Српска књижевност

Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Саша Николић

2. Др Драган Бошковић, редовни професор

Ужа научна област: Српска књижевност

Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

3. Др Александар Јерков, редовни професор

Ужа научна област: Српска књижевност

Филолошки факултет, Београд

Александар Јерков